

Ажар? Каяа? Чүү?

ДУУН ЭР ХЕЙЛЕР!

Тыва аныктарның "Чоннуң
андары" шимчээшкининиң кир-
кичилери Кызыл чоогунда
өгээ даанче үнер чадалыг
орукту кылып доозупканнар.
Дугайында киржикчилерниң
орзэзи интернетте социал чет-
те дыңнадып бижээн. Ыдыктыг
өгө үнер чада орукту кылы-
нга 800-850 хире кижиги кириш-
тыла. Ылаңгыя Кызыл хоорайның
инженериниң ажилдакчыла-
улу дузаны көргүскен.
"Чадавыс Дөгээже үнүп кел-
ди. Чадалап үнери дүрген бол-
ду белең, бут тайбас. Дуза
дып турган улустарга четтир-
гис" деп ында бижээн.

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ БАЙЫР!

Чеди-Хөл кожуунуң Сарыг-
дел черге сентябрь 12-16
күндөрүнде школачыларның
экология чылынга тураскаат-
кысчы-экологтуг следу
эрткен. Аңаа бирги чер-
банын-Хемчик кожуундан
Ыл-Мажалыктың №1 школа-
ның ийиги, үшкү черлерни
Агролицейи биле
Хемниң Хайыракан шко-
ланың командалары үлешкен.

БӨГҮН

"ТАЙБЫННЫҢ КӨГЕ-БУГАЗЫ"

Кызылдың школачылары бө-
дүштекиниң 13.00 шакта Арат
түнге "Чаңгыс аай сагыш-сет-
тин шагы: Тайбынның көгө-
газы" деп Бүгү-делегейниң
ырлыг чыгыжына киржирлер.

НЕМЕЛДЕ ШЫЛГАЛДАЛАР

Бөгүн Кызылдың шылгалда-
хүлээп алыр пунктузунга
естовознаание, химия, лите-
ра болгаш медээ-коммуни-
тивиг технологиялар эртем-
инге немелде чаңгыс аай
галдалар эртер.

ТР-НИҢ КУБОГУ ДЭЭШ

2003-2004 чылдарда төрүт-
тэн элээди оолдар команда-
ны аразынга Тыва Рес-
публиканың Кубогу дээш бут-
түгүнге маргылдаалары
Тываның 5 чылы аттыг
монда уламчылап турар.

ДААРТА

АВИА РЕЙСТЕР САНЫ ӨЗЕР

Кызылдың аэропортун чаар-
де кылган соонда, сентябрь
н эгелеп улуг хоорайлар
нга ужал авиарейстерниң
өзөр. Пассажирлер сөөртүр
петтар ам Кызыл – Новоси-
 – Красноярск аразынга
яда 5 катап ужул турар.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫ ЧУГААЛАШКАН

Ажил-албанының аайы-биле Кыдатта барган Тываның
Баштыңы Шолбан Кара-оол Пекинге КУР-нуң реформа бол-
гаш хөгжүлдө талазы-биле Курүне комитетиниң барыын
регион сайзырадыр талазы-биле департаментиниң ди-
ректорунуң оралакчысы Сяо Вэймин-биле ужурашкан.
Россияның, Кыдаттың болгаш Моолдун баштыңнарының
2016 чылдың июнь 23-те Ташкентте ат салганы экономиктиг
коридорну тургузарының дугайында программага дүүштүр
кады ажилдажылганы чорударының дугайында ук ужура-
жылгага чугаалашкан.

Аңаа Россияның регио-
ну болур Тыва биле КУР-нуң
улуг хоорайларының аразын-
га авиааргыжылганы болгаш
автомобиль оруун хөгжүдерин
организаастаарының, туристер-
ниң санын көвүдедириниң, са-
дыг-экономика харылзаала-
рын идепкейжидериниң болгаш
ийи таланың инвесторларының
киржилгези-биле инфраструк-
тура төлөвилелдерин боттанды-
ларының айтырыгларын колда-
дыр чугаалашкан.

Эрге-чагырга болгаш бизнес
субъектилериниң ажилдажыл-
газынга сонугалдыг ажил-
чорудулганы таарыштырып
башкарар россияжи — кыдат

— моол үш талалыг ажилчын
бөлүктү тургузарының дугайы-
нда Тываның Баштыңының сана-
лын дээржи Сяо Вэймин деткээн.

Ташкентте ат салдыгган
программаның иштинде Россия,
Кыдат болгаш Моол аразында
чаа транспорт коридорун тур-
гузарының элээн боттут хевирле-
риниң бирээзи кылдыр бо хүнде
көрдүнген Кызыл – Курагино де-
мир-орук тудуунуң төлөвилелин
кыдат тала сонугаан.

Транссибтиң тыва адырын
тударынга Кыдаттың талазын-
дан киржип болурунун аргала-
рын специалистерниң өөренип
көөрү-биле, төлөвилелдин дугайында
медээни дипломаттыг

харылзаалар езугаар танышты-
лары дээржи Сяо Вэймин Шол-
бан Кара-оолдан билдирген.

Тываның Баштыңының Кы-
зылга хөмүр-даш электростан-
циязын немей тударынга кады
ажылдаар дугайында саналын
Сяо Вэймин боттанып болур
айтырыг-дыр деп харыылаан.
Ол төлөвилелди республика
элээн каш чылдар дургузунда
бодал турар, чүге дээрже ол
регионнуң энергетика талазы-
биле айыыл чок чоруунга, эң
улуг хөмчээлдиг инвестиция
төлөвилелдерин боттандыра-
рынга база девискээрниң со-
циал-экономиктиг хөгжүлдэтин
кызыгаарлап турар чылыг бол-
гаш электри энергиязының че-
дишпес чоруун чок кылырынга
аажок чугула.

Ол ышкаш ийи дарга Кыдат-
тың ийи можуларына – Мань-
журия биле Синьцзян-Уйгур
автономнуг районуна Сибирияң
садыг бажыңын ажадарының дугайында
Тываның Баштыңының
саналын специалистерниң дең-

нелинге сайгарып чугаалажы-
рын дугурушкан.

«Россия – Моол – Кыдат»
экономиктиг коридорну тургуза-
рының программасы-биле Тыва
Республиканың киржилгези-
биле 2 төлөвилелди боттанды-
лары көрдүнген. Ол дээрже Соңгу
чүк демир-орук коридору (Кура-
гино – Кызыл – Цаган-Тологой
– Арц-суурь – Овот – Эрдэнэт
– Салхит – Замын-Удэ – Эрлянь
– Уданчаб – Чжанцзякоу – Пе-
кин – Тяньцзинь) база Барыын
чүк демир-орук коридору (Кура-
гино – Кызыл – Цаган-Тологой
– Арц-суурь – Кобдо – Такешкен
– Хами район – Чанцзи-Хуэй
автономный округ – Урумчи).
Ол дугайында документте үш
талалыг ужуражылганың үезин-
де Россияның Президентизи
Владимир Путин, Кыдат Улус
Республиканың даргазы Си
Цзиньпин болгаш Моолдун пре-
зиденти Цахиагийн Элбэгдорж
атты салганнар.

Тываның Баштыңының
парлалга албаны.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

2017 чылдың арткан айларында
чагыдылга чоруп тур

2017 чылдың арткан айларында «Шын» солунуң чагы-
дылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде
чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче респуб-
ликаның ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг
чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кый-
гырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда
11530 — хуу кижилерге	158,22	474,66
31730 — организацияларга	168,22	504,66

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну
үезинде чагыдып номчуңар!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республикадан дашкаар медицина организацияларынга медицина дузазын чедирер кылдыр чоруткан хамаатыларның болгаш оларны үдеп чоруур кижилерниң эмнелге черинге чедир аай-дедир оруунуң өрттөн төлээр талазы-биле чарыгдалдарының орнун төлээриниң чурумунга болгаш негелделеринге өскерилгелер кириериниң дугайында

2017 чылдың сентябрь 6 № 399 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың декабрь 13-те № 681 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республикадан дашкаар медицина организацияларынга медицина дузазын чедирер кылдыр чоруткан хамаатыларның болгаш оларны үдеп чоруур кижилерниң эмнелге черинге чедир аай-дедир оруунуң өрттөн төлээр талазы-биле чарыгдалдарының орнун төлээриниң чурумунга болгаш негелделеринге дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 5 пунктуда:

а) бирги абзацта «автотранспорт-биле (такси болгаш хууда транспорттан аңгыда)» деп сөстөрни «ниити ажылгалдың автомобиль транспорту-биле» деп сөстөр-биле солугур;

б) «эмнээшкинни эң кыска үе-хуусаа дургузунда алырының

эргежок чугулазының дугайында медицина бижии чокта, эмнелге черинге чедир авиатранспорт-биле аай-дедир орук өрттөн чарыгдалдарын ниити ажылгалдың демир-орук болгаш (азы) автомобиль транспортуң аргыжылгазының доктааттыг тарифтеринден эртпес хемчээлге орнун төлээр»;

2) 6 пунктуда «30 хонук иштинде» деп сөстөрниң аразында «календарь» деп сөстү немээр.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар. «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызы Ш. ХОПУЯ.

Хүннүң медээзи

АЖЫЛДАДЫРЫНГА БЕЛЕН

Тываның найысылалында «Вавилинская» аттыг чаа подстанцияны ажылдадырынга белеткеп турар. «Тыва-энерго» ААН-ниң чингине директорунуң бирги оралакчы-башкарыкчы директору Карим Сагаан-оол ол дугайында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга илеткээн.

Кызыл хоорайның оң талакы микрорайонунда 110 киловольт күчүлүг «Вавилинская» подстанцияның база 14 км узун хемчээлдиг чырык дамчыдар шугумнуң тудуу доозулган. Сентябрь айның дургузунда шенелде ажылдарны чоруткан түннелинде объектини албан езузу-биле ажыдары көрдүнгөн. РФ-тиң Камгалал яамызынга хамааржыр объектилерни болгаш хоорайның бир кезиниң чырык хереглекчилерин ол подстанцияда кожуп турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол аппарат хуралына «Росчеткилерниң» удуртукчузу Олег Бударгинниң туруштуг деткимчези-биле «Южная» подстанцияны болгаш өске-даа объектилерни, «Вавилинская» подстанцияны тутканын демдеглээн. Ам Каа-Хем суурну электриждери-биле 732 млн. рубль өртөктүг төлөвилелди боттандыраары көрдүнгөн.

«Олег Михайлович Бударгин-биле бистиң төлөвилелдерин канчаар күүсеттинип турарын телефон дамчыштыр чугаалаштывыс. Бистиң республикавысты деткип турары дээш, өөрүп четтиргенимни илереткеш, кадрлар солчулгазы болган-даа болза, Олег Михайловичиниң профессионал чоруу чуртка ам-даа херек дээрзин демдегледим» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Республиканың энергетика комплекзиниң удуртукчуларына боттарының бүрүн эргелеринге даянып, Тыва Республикага хамааржыр айтырыгларның болгаш төлөвилелдериниң күүселдезин хандыраарын, «Росчеткилерниң» регион политикасында шупту керээлерниң күүселдезин чедип алыр херек дээрзин Тываның Баштыңы айыткан.

«Росчеткилер» ПАН-ның директорлар чөвүлелиниң хуралына компанияның чингине директорунга Павел Ливинскийни томуйлаан.

Павел Ливинский 1980 чылдың февраль 19-та Челябинскиге төрүттүнгөн. 2001 чылда М.В. Ломоносов аттыг Москваның күрүне университединге экономист мергежилди тергип демдектерлиг дооскан. 2003 чылда алдын медаль-биле «менеджмент» угланышкынын магистр чаданы алган. Павел Ливинскийниң күш-ажылчы оруу энергетика-биле холбаалыг өөредилгезин дооскаш, Россияның аңгы-аңгы регионнарында улуг энергетика компанияларына удуртукчу албан-дужаалдарга ажылдаан. 2006 чылдан бээр Москваның энергосистемазында ажылдап турар.

gov.tuva.ru

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызының берген медээзи-биле алырга, көдээниң ажыл-ишчилери мал чеми белеткээр планын 92 хуу күүсеткен азы 207,5 муң тонна сигенни белеткээн.

Бо айның төнчүзүнге чедир планын ажыр күүседириниң магадылалы бар. Ынчап кээрде сентябрь төнчүзүнге чедир мал чеминиң белеткели уламчылаар, артыкшылыг мал чеминден курлавыр баазаны тургузар. Эрткен чылын 160 муң тонна сиген-ширбиинди кезип белеткээн болза, бо чылын оон 41 хуу хөй азы 226 муң тоннаны белеткээр.

Бо планын онаалданың 63 хуузу азы 130,5 муң тоннаны чурттакчы чоннуң хуу дузалал ажыл-агыйлары, а тараачынарат ажыл-агыйлары 40 хире муң тоннаны, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери 31 муң ажыг тоннаны белеткээн.

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилери 4,3 муң тоннаны азы планының 91 хуузу кезип алган.

Улуг-Хем, Танды, Каа-Хем база Тожу кожууннарның көдээ ишчилери онаанган көргүзүлгелерин ажыр күүсеткенин Тываның Көдээ ажыл-агый яамызы демдеглээн. Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Кызыл, Барыын-Хемчик база Чеди-Хөл кожууннарда мал чеминиң белеткели адакталган, олар тус-тузунда планын 90-99 хуу күүседип алган. А Мөңгүн-Тайга, Би-Хем, Бай-Тайга, Өвүр база Чаа-Хөлдүң ажыл-агыйлары планының 70-80 хуузу күүсеткен.

Үш муниципалитетте темп кошкак: Тере-Хөл кожуун — 44 хуу, Эрзин кожуун — 51 хуу база Тес-Хем кожуун — 62 хуу. Өвүр кожуунуң Ак-Чыраа деп черде

Күскү хову ажылда

СЕНТЯБРЬ ТӨНЧҮЗҮНДҮ ДООСТУР

сиген кезилдези саадап турар. Ында Чөөн-Хемчик, Өвүр база Мөңгүн-Тайга кожууннардан 2-2, механизастаттыг 6 бригада ажылда хаара туттунган.

Республикада сиген кезилдезинде 670 бригада азы 8,5 муң кижиле хаара туттунган. 867 тракторну, 649 сиген кезер машинаны, 408 кадырларны база 76 тырып пресстээр машиналарны ажылдап турар.

Мал чеми белеткээр кампания доостурга, Тываның Чазаның чарлааны конкурстун түннелдерин үндүрер. Тиилекчи болган тергип муниципалдыг кожуун шаңнал кылдыр «МТЗ» маркалыг тракторну алып. Мурнакчы үш организацияга акша шаңналдарын тыпсыр.

Тывада мал чеминиң белеткели-биле чергелештир көдээ ажыл-агый культураларының ажаалдазы база эгелээн. Ниитизи-биле 30 муң гектар шөлден күскү дүжүттү ажаар. Оон хөй кезинден — барык 20,5 гадан мал чиир культураларның, а 5,4

гадан — тараа культуралары 3,5 га черден ногаа болгаш картофельдин алып.

Каа-Хем кожуунуң агыйлары тараа культу ажаап эгелээн. Артык кожууннар тараа ажаалда сентябрь 20 соонда Тес-Хем кожуундан а өске кожууннар мал чеминиң туралары кезип кире. Ниити шөлдүң 21 хуузу 4914 гадан дүжүттү Бир гадан ортумаа-биле центнерни ажаап, 6464 ногаан массаның дүжүттү ажаап. Дүжүт ажаалдазы комбайнны хаара туткан.

Бо хүннерге чедир тонна картофель, 2838 ногаа культураларының ажаалданган. Агаар-бойдустун алы-биле республикада дүжүт ажаалдазы се ортан үезинде эгелээнин дыраал.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол парлалга алган.

Чагыдылга-2018 эгелээн

ЧОН-БИЛЕ СЫРЫЙ ХОЛБААЛЫГ

Кульмира Анаркуловна Ямбиль, почтачылар Анай-Хаак Монгуш биле Анна Оолак, ийи оператор база Бижиктиг-Хая, Дөң-Терезин, Хөндөлең суурларның үш почтачылары.

Ийи оператор үнген-кирген улус-чонну звилең-ээлдек уткуп алгаш, оларның чорук-херээн шалыпкын бүдүрүп берип, солун-сеткүүл чыгыдып алыр дээш келген кижилерге каталогтарда өртөктөрү таныштырып, акша-шалың, пенсия азы пособие ап келген улуска республикада үнүп турар солун-сеткүүлдерни чагыдып алырын саналдап турар.

Почтачыларның ажыл-ижи база-ла чымыштыг. Олар чонга солун-сеткүүлду, чагаа-медээни тарадып, кижилерге солуннарны, сеткүүлдерни чагыдып алырын сүмелеп, харын-даа кыйгырып турарлар.

Кызыл-Мажалык суурнуң почта ажылдакчылары чон-биле сырый холбаалыг ажылдап турар. 2017 чылдың бирги чартында кызыл-мажалыкчылардан «Шын» солунну 124 өг-бүлө чагыдып ап турган болза, ийги чартында 88 өг-бүлө чагыдып алган. Чүгле бо сентябрь айда, бо чылдың арткан айларын-

да алып кылдыр болгаш чылдың бирги чартында солунну 40 өг-бүлө чагыдып алган. Ук салбырда 42 чылгузунда почтачы болуп ажы чоруур Анна Оолак чагыдып талазы-биле мынчаар чугаадыр: «Солун-сеткүүлдүң өңүнези улгадып турары-биле чагыдылга моон мурнунда дарга бодаарга, арай-ла эжеп турар. Ындыг-даа өске солуннарда бодаарга, республикада «Шын» солун номчукчулары хөй болуп арткан. 2018 чылдың бирги чартында солун-сеткүүл чагыдып алып чыгыкчыларның саны көзүп, көвүдөп кээрине идедир бис. Чонну солун-сеткүүл чагыдып алырынче кыйгырып чагыдып алыкчылар-биле ажы чорудуп турар бис».

Хоочун почтачы Анна Оолак болгаш 7-8 чыл иштинде ажылдап келген Анай-Хаак Монгуштуң кызымаан, ажилдинге бердингенин Кульмира Анаркуловна чоргаарал-биле үнелеп чугаалаар болду.

ЧУРУКТА: почтачы Анай-Хаак Монгуш.

Эрес К.

«Автомобиль тырттырар чур»

Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама башкының Тывага кээп чораанындан бээр
25 чыл болганынга тураскааткан

«ТЫВАГА ҮШ ХҮН»

Тываның Камбы-ламазы Лопсан Гьятсо биле башкы Геше Джампа Тинлей.

Сентябрь 19-туң хүнүнде республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейинге XIV Чырыткылыг Далай-Лама башкының 1992 чылда Тывага кээп чораанындан бээр таптыгы 25 чыл болган оюнга тураскааткан «Тывага үш хүн» деп делгелге ажыттыганы. Делгелгениң ажыдышкыгына хүндүлүг аалчылар – Далай-Лама башкының Россия Федерациясында төлээзи Геше Джампа Тинлей башкы база Тываның Камбы-ламазы Лопсан Гьятсо (Байыр башкы) келген. Оларны Дээди Хуралдың председателиниң Даргазы К.Т. Шырап, Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң директору Бичелдей болгаш музейиниң аялдамчылары кадактар сунуп алгаш, дөрже чалааннар.

корга-корга, Ыдык башкыга ужуражып чеде бердим. Ол мени чылыг уткуп алгаш, чалалгамны хүлээп алган. Ооң соонда бир чыл ажыг болганда Далай-Лама башкы Тывага аян-чорук кылып келгеш, тыва чоннуң сагыш-сеткилин оттуруп, шажын-чүдүлгө одаан өөскүдүп бергенин билер бис. Оон бээр республикага сарыг шажын сайзырап, улус-чон шажын-чүдүлгени хандыр өөренип,

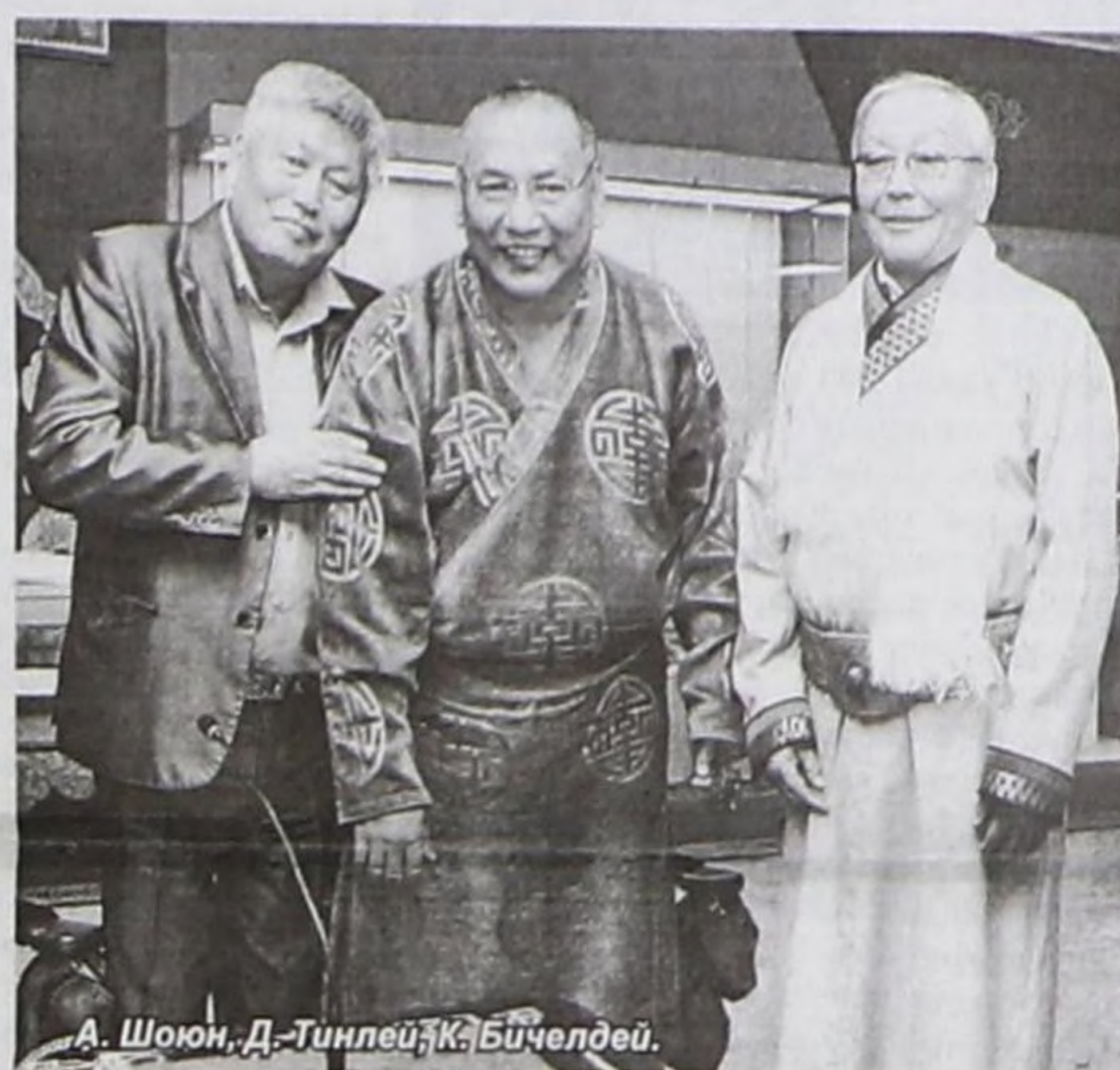
НЯ В ТУВЕ а үш хүн

Иван Сувандии.

билип ап эгелээнин, буддизм өөредииниң хөгжүлдөзү бедик деңгелге көдүрүп келгенин бо хүннерде түңнелдерден көрүп болур бис. Чээрби беш чыл дургузунда Тывага 24 хүрээ болгаш 80 ажыг субурганнар туттунган. Бо бүгү чүүлдер Чырыткылыг Далай-Лама башкының бистиң Тывага аалдап чораанының ачызында бүткен дээр болза, чигзиниг турбас. Кол-ла чүве кижилер бүрүзү сагыш-сеткилин арыглап, сеткил-чүрээниң ханызында бодунуңыдыктыг хүрээзин тутуп алган дээрзинге идегээри болгаш бүзүрээри күзөнчиг. Ыдык башкының кээп чораанындан бээр чээрби беш чыл эрткен. Бо чылдарның дургузунда Далай-Лама башкыны Тывага ам бир катап аалдап кээр кылдыр чыл санында чалавышаан, ооң база катап чаларап кээрин манап, аңаа бүзүрээр ужурулг бис. Чырыткылыг XIV Далай-Ламаның Тывага аалдап кээп, тыва чонга шажын-чүдүлгө суртаалдаан, айыс өргээнинден бээр 25 чыл болуп турар байырлал таварыштыр бүгүдөгө байыр чедирдим» – деп, ол чугаалаан.

Тываның Дээди Хуралының Даргазы К.Т. Даваа, 1990 чылдарда ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчызы турган Б.С. Шырап база И.М. Сувандии дээш өскелер-даа Далай-Лама башкы Тывага чедип кээрге, ону канчаар уткуп алганын, Ыдык башкының тыва чонга айыс өргүп турганының дугайында сактышкынын чугаалааннар. Ооң соонда Геше Джампа Тинлей башкы Тывага эрткен 25 чыл дургузунда шажын-чүдүлгө болгаш буддийжи культура, ооң езу-чаңчылдары хөгжүп келгенин демдегеп, Тываның Камбы-ламазын деткип, аңаа өөрүп четтиргенин илереткеш, Чырыткылыг Далай-Лама башкыга узун назынын күзевышаан,

А. Шокун, Д. Тинлей, К. Бичелдей.

ыдык таринаны чыылган чон-биле кады номчаан.

Шында-ла де, Чырыткылыг Далай-Лама башкы Тывага бир-ле дугаар аалдап келгеш, тыва чоннуң сагыш-сеткилин чырыдып, шажын-чүдүлгениң өжүп бар чыткан одун чүшкүрүп, ону хөрлээндир, харын-даа чалбышталдыр кысып берген ышкыгай.

1992 чылдың сентябрь айда Далай-Лама башкы Тывага шажын-чүдүлгө суртаалдап, айыс өргүп турар үеде аңаа очулдурукчулап турган Сиин-оол Лакпаевич Оюн: «Тыва чоннуң, ооң мурнунда турган-даа болза,

«удуп чыткан» – уттундуруп бар чыткан шажын-чүдүлгезин, ооң езу-чаңчылдарын Ыдык башкы келгеш, оттурупкан болгай. Ооң келгеш барганының соонда, Тывага чаа сырын, бир-ле хуулгаазын агаар тыптып келген ышкы болган чүве» – деп чугаалааш, делгеттинген чуруктарны тайылбырлап берип, бодунуң ол үеде хелемечилеп турганын таныштырды.

Делгелгениң байырлыг ажыдышкыны адакталып турда, Алдан-Маадыр аттыг музейиниң директору Каадыр-оол Алексеевич улуг аккыр кадакты Чырыткылыг Далай-Лама башкыга ужурашкы, хүндүткелдин демдээ кылдыр сөңнеп бээр-биле Тываның Камбы-ламазы Байыр башкыга дамчыдып бээр, ол кадакты хүлээп алгаш, идегели дээш өөрүп четтиргенин иле-

реткеш, Ыдыктыг башкыга ужурашкы азы өске арга-биле-даа дамчыдып бээрин даңгырагалаан.

Делгелгениң ажыдышкының чыгып келген чон Геше Джампа Тинлей башкы болгаш Тываның Камбы-ламазы Лопсан Гьятсо-биле төөгүлүг ниити чурукка тырттырган соонда, Далай-Лама башкының Тывага кээп чораан үезинде тырттырган фото-чуруктарның делгелгезин сонуургап көргөннер. Ук делгелге үш хүн дургузунда үргүлчүлээр.

Эрес КОЛ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Сиин-оол Оюн.

Эрес-дидим чорук

МААДЫРЛАР БИСТИҢ АРАВЫСТА

Тыва Республикада Росгвардияның ажылдакчылары айыыл-халап болган черге кымны-даа мурнай чедип, бирги дузаны чедирген дугайында медээни Сибирь федералдыг округта Росгвардияның оперативтиг башкарылга төвү чарлап дыңнаткан.

Сентябрьның 17-де дүнекиниң үш шакта Шагаан-Арыг хоорайда албандан дашкаар хайгаарал килдизиниң ажылдакчылары Юрий Маныла биле Эрес Бирилей элчеглиг хыналда соонда ажылдаар черинче ээп кел чорааннар. Оларның кичээнге хенертен хоорайның чөөн талазындан көстүп келген чырык хаара тудупкан: өрт болганы илден! Ол аразы минута-ла болган боор, хайгылчылар хай-халап болган черге чедип келирге, бажыңның ээлери от шыа ала берген чурттаар оран-савазын каггаш, дүрген-не үнө маңажып турганнар.

Радиостанция таварыштыр халап дугайында дүрген дуза чедирер албан черлеринче дамчыткаш, Росгвардияның ажылдакчылары бир дугаарында херим иштинге турган машина-балгатты ырадыры-биле хемчеглерни алган. Ийи аал ишти чурттаар бажыңның бир талазында херээжен кижилер ам-даа үнмээнин билип кааш, Юрий Маныла биле Эрес Бирилей бажыңның иштинче кире халышкыш, чугула документиленерни, идик-хепти чыггаш, бажың иштинге арткан сөөлгү чурттакчыны дашкаар үндүрүп келгеннер.

Ол үеде өртчүлөр чедип келгеш, өрттү өжүрүп эгелээн. Ынчалза-даа күш деңгээл эвес болганындан Росгвардияның дайынчылары өрт-биле өжүрер тускай херекселдер-биле чепсегленгеш, бажыңның кырыңче үнүп, ооң кырындан оттуң чалбыраажын оожуктур өжүргөн.

Амгы үеде Росгвардияның Тывада эргелелиниң удуртулгазы Улуг-Хемниң албандан дашкаар хайгаарал килдизиниң дайынчыларының өрт болган черге профессионал хөдөлишкенин үнелеп көргөш, шаңналга кириер дугайында материалдарны белеткеп турар.

Чоокта чаа Шагаан-Арыгның Транспортная кудумчузунга болган өртке база кымны-даа мурнай чедип, дузанын көргүскен Росгвардияның Улуг-Хемде килдизиниң ажылдакчыларының дугайында бижээнин номчукчулар сактыр боор. Ол ажылдакчыларның бирээзи Евгений Куликов өрт үезинде болгаш сугга болган айыыл-халаптан кижилер амы-тынын камгалааны дээш, Россияның Президентиниң холундан эрес-дидим чорук дээш медальды алган.

Росгвардияның парлалга албаны.

Б.-оол Шырап.

Делгелгениң байырлыг ажыдышкының бетинде Тываның улус хөмөйжизин Андрей Шырап буддийжилерниң Ыдык башкыга бараалгаткан соонда, Алдан-Маадыр аттыг национал музейиниң директору Каадыр-оол Алексеевич Чырыткылыг Далай-Лама башкының кээп чораанының дугайында айтты: «1990 чылда Далай-Лама башкыны Тывага чалаар чалалганы бижип алгаш, ТР-ниң президентизи Каадыр-оол Дижикевич Ооржак-оол ТР-ниң Дээди Совединиң председатели Чимит-Доржу Байыр-оол Ондарга көргүзеримге, «Сен аныяк кижилер бодунуң канчаар, чоруур ужуражышкың мен. Шажын-чүдүлгө дугайында ийи эвээжинге чөгенип,

Алдарлыг экономист

ЧАРАШ ЧҮҮЛГЕ ЫНАК КИЖИ

Сеткили байлак кижилер-биле чугаалажырга, кижини байыдар дээр. Ындыг сеткили байлак кижилериниң бирээзи Тыва АССР-ниң алдарлыг экономисти Бичен Санчи. Бичен Иргековна-биле ооң чурттап эрткен амыдыралының төөгүзүн чугаалажып таныштым. Ол амыдыралчы дуржулгазын мынчаар чугаалаар.

«Кезээде бодумга негелделиг болгаш хынамчалыг ажилдап чорааным түңнелинде – «Тыва АССР-ниң алдарлыг экономисти» деп атка төлөптүг болуп, ак сеткилдиг, шынчы чоруумну бадыткааным деп билип чоруур мен. Саң-хөө ажылы дыка нарын, шынап-ла, берге. Ажыы-биле чугаалаарга, саң-хөө ажылынга чазый-чилби улус үр ажилдап шыдавас. Бир болза эргезин ажыр ажыглаптар азы бирээни үүлгедип, хөй акша бузурупкаш, өске орукче кире бээр таварылгалар хөй.

Мээң ажилдап чораан аныяк үемде Дээди Хуралды (парламентини) Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму деп адаар турду. Ол үеде шаңнал-мактал килдизи база Дээди Советке хамааржыр. Бүгү шынзылга документилерни, орден-медальдарны хыналданың шыңгыы бланкызы деп тускай отчетка алган турар. Кызыгаар отрядының офицери чораан, сөөлүндө хүндүлүг дыштанылгаже үнген Федор Алексеевич Жидков дээрзи кончук шыңгыы болгаш кедергей шынчы, тергип арыг-силег кижилер-биле ол-ла бүгү ажилды хынамчалыг күүседип турдувус. Ажылыңче каян-даа озалдавас, чаңгыс минута-даа эрте чанмас, ажылга чүрээниң ханызындан бердинген, ыңдыг ак сеткилдиг кижилер-биле кады ажилдап чорааным меңээ дыка улуг салдарлыг болган.

Уругларым адазы Байыр Түлүшович — сураглыг экономист, бухгалтер, организацы, политик, удуртукчу. Ооң өг-бүлөгө ролю улуг чораан. Ол аравыста чок-даа болза, ооң алдар-ады чонда уттундурбаан. Дөртөн ажыг чыл дургузунда кады чурттаан эжимни онзагай тыва эр кижилериниң бирээзи деп үнелээр мен. Ажы-төлүңге ынак,

Бичен Иргековна Санчи.

кичээңгейлиг, ооң сөзү-биле ажил-херээ каян-даа карышпас, чиге дөрт, чугаалаан соонда, албан күүседир чаңчылдыг.

Дөртөн ажыг чыл дургузунда Байыр Түлүшович Санчи республиканың социал экономиктиг хөгжүлдизинге база политиктиг амыдыралыңга балалбас исти арттырган. Бир көскү ажылы — Республиканың хандырылга-саарылга (Тываснабсбыт) чериниң чигине директору турган үези. Ынчан ол Тываның хамык үлетпүр-бүдүрүлгелерин, албан черлерин, төп болгаш районнар солуннарының типографияларын, школа, эмнелге, культура, уруглар албан черлерин, тудуг организацияларын, янзы-бүрү материалдар, дериг-херекселдер-биле хандыраар дээш, өске девискээрлер-биле быжыг харылзаалыг ажилдап, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу киригенин Тываның ол үеде удуртукчулары беди-биле үнелээн. Байыр Түлүшович политика талазы-биле шыырак, эртем-билини хөй талалыг

дап турар. Хеймери Саглаша Кандаурова дээди эртемниг, өг-бүлөзи интернационалчы, Улусчу банкының чонга кредит бээр килдизиниң начальниги, амгы үеде ол акционерлиг ниитилелде акызы-биле кады ажилдап турар. Оглум Сергей адазының соон салгап, ажил-херээн уламчылап чоруур.

Бичен Иргековнаның амыдыралчы болгаш билиг мергелиниң дуржулгазы чылдар-биле немежи келген. Аыш-чемни дүрген, чаагай кылдыр белеткептери, өг-бүлениң бюджетин шын тургузуп, ажыглап билири, хынамчалыг болгаш идик-хептиң, эдилелдерниң шынарлыын шилип алыры — бодунга улуг бүзүрел, идегел.

Ол амыдыралында бодун бурунгаар сайзырадып чоруур онзагай кижилер ооң кылып чоруур ажил-херээ бадыткаар. Ол хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, эртенги хүнү чаа сайгарлыкчы ажил-биле эгелеп, чонга ачы-дуза чедирилгези-биле бараан болган: «Тыва такси» база

специалистерниң санынга кирип чораан.

Өг-бүлениң баштыңы, ажы-төлүнүң ачка-азы болгаш уругларынга мынчаар чагыыр турган: «Кижилер чурттаар, чүңү-даа бодомчалыг, шынчы кылыр болгаш шынын чугаалаар, мегелеп, авыяастап чорбас. Кажандаа алыксак-чиксек, чазый болбас». Уругларым ачазының эки шынарын дөзеп алган, аңаа дыка өөрүп чоруур мен. Улуг уруум Саянаның мергежили юрист, амгы үеде адвокат болуп ажилдап турар.

«Найысылал» фирмаларны ажыдып, директорунга ажилдаан.

Ажык далайга күштүг чалгыларга таварышкаш, шуурган-дан шуурганче арга-дуржулга-лыг апар чыдар далайжы дег, амыдыралдың күштүг чалгыларын ажып эртип шыдаан. Ол бурунгаар шимчээшкинге ынак, кызымаккай чоруу-биле чедишкinnerниң шышпык бажынче үнүп, чаа хүнү чүрээндө ынакшыл-биле уткуп чоруур. Чоокку үеде фирманың ажылындан халашкан соонда, ол анаа олурбаан. Оран-бажыңың чанын чаагайжыдып, ногаа, чимис өстүрүп, чүзүн-бүрү чечектерни хөйү-биле тараан: гладиолустары, хризантемалары, розалары аалчыларны өөрүшкү-биле баштай уткуур. Чеменир өрээлдин соңга караандан көрүп олурарга, кудумчуда чечектери, шынап-ла, чалгып турар. «Чараш чүүлге кедергей ынак мен» — деп, Бичен Иргековна чугаалаар.

Ооң кеттинери, бодун алдынары-даа шевергин. Төрүттүнген хүн азы өске-даа өг-бүлө байырлалынче чалаан болза, тарып алган чечектерин баштай сөңнөп чедер, эргим чоок кижилерин, эш-өөрүн кезээде өөртүп чоруур.

Бичен Иргековна чугаалажып олурар, ажил дугайында бодалын мынчаар уламчылады: «Амыдыраар дизе, кижиге ажил херек. Сеткили байлак кижилерни бодунга дагдыныкчылар кылдыр хүндүлөп, хүлээп көрүп, олардан хөйүнү билип алырга, кижилер угаан кирер, дуржулга алыр. Угаанныг кижилер угаан-сарыылдыг кижилер-биле эдержир. Арыг черден аккан суглар боралгак чок, арыг болур. Сагыш-сеткилдин чаагай хевири — культура».

Ол хөй номчуттунар, шаандагы орус, тыва ырларны эки билер, ырлар болгаш тыва улустуң аас чогаалын эки билер. Солунуң кырында россияны солуннар: «Труд», «Аргументы и факты» база «Шын», «Тувинская правда», ооң аңгыда кадыкшылга болгаш кулинария сеткүүлдериниң чаа үндүрүлгелери үргүлчү чыдар. Ол «Шын» солунну баштай сегир

рип алыр кижилер мен» дээр. Чаңсес-биле ооң культуразы бед хынамчалыг, чаа үеден чыдалбайн, бодун боду сайзыдып чоруур ава, кырган-ава.

«СССР дүжүп, демократ Россия апаарга, Тыва оон дып калбаан-на болгай. Тыва Республиканың ниитилел тургузуу, үндөзүн хоойлу өскериле 1992 чылда Далай-Лама Бажыңы Тываже чалааны Тыва культуразыңга төөгүлүгү болуушкун болган.

Тываның Дээди Совет болгаш Дээди Хуралын баштап чораан дөрт дарга-биле ажилдаан үелерим мээң амыдыралымның эң-не сол үнелиг чылдары деп чугаалаксаар-дыр мен.

Мээң ажылымны ханды чугаалаар болза, баштай Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы Бакара Шөжүлбеевна Долчан (1961-1977 чч.), Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы Бакара Шөжүлбеевна Долчан (1961-1977 чч.), Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы Михаил Иванович Мендуме (1977-1984 чч.), Чимит-Доржу Байырович Ондор (1984-1992 чч.), дараазында Каадыр-оол Алексеевич Бичен (1991-1998 чч.) дээн мында даргалар-биле кады ажилдап, амгы парламентиңе кол булгалтерден Улуг Хуралдың саңхөө эргелелиниң аппаратында ажил-агынының удуртукчулар чедир депшип, белең эвес оронтарны чурттап эртим» — деп Бичен Иргековна сеткили келтирип чугаалааш: «Чалың үн чуртталгам Дээди Хуралдың бажыңы-биле тудуш, ол мээң ийи дугаар оран-бажыңым. Адашөлү мээң ажил-ишчи оруу-биле холбашкан — эрткен үе — дээн сөстөр-биле доосту.

Тываның саң-хөө, экономикти сайзыралының хөгжүлдизинге Бичен Иргековна Санчининиң киирген үлүг-хуузу канчаар-даа аажы улуг, езулуг Республика ордени-ге төлөптүглериниң бирээзи деп хуумда чугаалаксаар-дыр мен. Шак ыңдыг эрткен вектиң төлөптүг бөдүүн кижилерин сактып илередип бижири-даа күзөңчү. Оларны утпас ужурулуг бис.

Лидия ИРГЕКОВА
журналист

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

БРЕСТ ШИВЭЭЗИН КӨРГЕНИМ

Уруум Любовь Барнаулдун эмчи институтунга 4 чыл өөрөңгөш, өг-бүлелиг апарган. Улаштыр Семипалатинскиниң эмчи институтунче өөренип киргеш, 1978 чылда дооскан.

Күдээвис Валера Томскиге шериг эмчизи мергезилди чедип алырга, Семипалатинскиниң шериг эмнелгезиниң кезер эмчизи кылдыр томуйлаан. Удатпаанда Казахстаның Ленинск хоорайже кезер эмчи кылдыр чоруткан. Аңаа 2 чыл хире ажилдаан соонда, Германияның Штендаль хоорайның шериг черинче чорудупкан. Олар ол үеде 2 чаш уруглуг.

Күскээр Любаны Германияже чедип кел деп Валера дыңнадыпкан. 1985 чылда Германияже уругларымны үдеп чорааш, Брест шивээзин көөр аас-кежиктиг болган мен. Брест шивээзи — дайынның эгелээн чери. Уруумнуң уруглары-биле кады

Сүт-Хөлден үнгөш, Абаканга чедир автобуска олурупкан бис. Абакандан Москвага чедир эртенде Брест баар поездиге Белорус демир-орук вокзалындан олуруптувус.

Белоруссияның Брест шивээзинге 12 шак болгаш тутсуп келдвис. Күскү үеде агаар-бойдузу бистиң Сүт-Хөлде дег аяс, кааң хүннерлиг. Буг хемниң кыды дургаар чөкпүр борбак талдар үнген чер болду. Вокзалдан дүжүп кээривиске, 5-6 хире немец оолдар биске дузалажып, сумкаларывысты камераже чедиржип бергеннер. Ол хүн вокзалдың уругларлыг улуска тускайлаан өрээлдеринге хонуп, буфетке чемненип алдывас.

Бир хонгаш, шивээни көрүсөй бердим. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде, 1941 чылдың июнь 22-де Совет Эвилелинче бир дугаарында Белоруссияда Брест шивээзинче

оор езу-биле халдаан болгай. Шивээниң арты кыдында улуг эвес, ыңчалза-даа терең Буг хем агып чыдар. Ол хемниң кыдында бөлүк-бөлүк борбак чөкпүр талдар, качыгдаан халаажыраан чүве дег, хемче эгли берген тургулаар. Кызыгаар камгалаан солдат чеже шыдажыр, амы-тынындан чарлыр ужурга таварышкан. Уйгуга алыскан хемниң эриинге хемниң суу маадыр оолдун адын сымыранып чыткан. Шивээ вокзалдан ырак эвес. Үр-даа болбаанда ооң чанынга чеде бердим.

Брест шивээниң даштыкы эжи-биле кирип бар чорумда, улай-улай снарядтар чазылган дег болган соонда, мен доңгая берип, бажым туттунуп чыдырымда, хөй-хөй солдаттарның оркестр аялгазы-биле «Ыдыктыг дайын» деп ырыны ырлай берди.

Шивээниң кирер аксында ыңдыг частышкыннарны, ырыны

меңгежидип арттырып каан деп ам-на билип кагдым. Ооң иштинде солдаттарның казармазы. Кызыгаар шериглериниң немецтер-биле өлүм чок демисели аңаа болган. Төрээн чуртунче дайыннарны кирибес дээш, күжүр солдат оолдар ханының сөөлү дамдызынга чедир демисешкенер. Олар боттарының ханы-биле «Байырлыг, авай! Байырлыг, төрээн чурт! Умираю за Родину!» деп сөстөрни хөйүнү бижээн болду. Бажыңның даштыкы ханазында чыпшырып каан галстуктар бар. Ында Россияның аңгы-аңгы хоорайларындан экскурсиялап кээп чораан пионерлер боттарының даңгырактарын, шынчы пионержи «Бистиң келир үевис дээш маадырлыгы-биле демисешкеш, чок болган оолдар, кыстарывысты кезээде утпас бис!» деп сөстөрүн арттырып каан.

Шөлү эртип турумда, качыгдалдың аялгазы төңчү чок. Улуг шөл ортузунда солдаттың мага-бодунуң тураскаалы: гранаттарын октаарыңа белең. Ооң

арын-шырайы шиитпирлиг, өжээн-кылы хайныкканы илден. Бо бүгүнү мен көргөш, сагыш сеткилим кударап, хөй санны амы-тынындан чарылган маадыр оолдарны бодап, чана бергеш, өөреникчилеримге чугаалап берейн деп бодап алдым.

Брест шивээзин көрүп турумда, хүн чүгүрүүндө чедир берген. Уругларым үдээр дээш хөй-ниити чуртталга бажыңыңа чедип келдим. Кежээкиниң 22 шак үезинде Германиядан поезд чедип келген тур. Хамык улуг уруг-дарының даштыкыже үдээр дээш үнүп турлар. Мен база уругларым үдеп үнүп келдим.

Демир херим ажыттыганы соонда, даштыкыже чоруур улуг шупту кирип эгелээн. Мээң улуг поездиге кире бергеш, сонгазындан хол чайып олурда, шимчеп үнүптү. Поездиниң соонда элээн үр кайгап турдум. Ам Москваже билет садар. Хемчимче Кызыл-Тайгамче чанарым арткан.

Анзатмаа МОНГУШ
Кызыл хоорай

«ШЫННЫН» почтазындан

Ыш-чем делгелгези

КАРА-ХӨЛДҮН
ХОЛУ ЧЕМЗИГ
ИЕЛЕРИ

Бай-Тайга кожууннун Кара-өл сумузуна Хензиг-оол үжүгет аттыг көдээ Культура ажыңыга «Күстүн болгаш ыраан малывыстың беримче-и» деп аш-чемниң делгелгемарказы болуп эрткен. Кыш дур чоннун курлавырының елеткелин хынап, херээжен он ортузунга оларның чыып, ургадып, дузап, үжелеп алган ыш-чеминиң делгелгезин эрт-ргени ол.

Эрткен чылын ноябрь 3-те улуг хар чедир чааптарга, малының сиге-дзэнче сөөртүмзүн, ыаш-дажы ртүмзүн, септелге, чылыггалы ынмаан өрегелер турган болгаш, не көргөн чоннун кышка белетке-лүг чоруп турар.

Ирүлд-делгелге херээжен чон ейлиги киришкен. Сумунун социал ш культура ажилдакчылары со-деткимче алган өг-бүлелерниң дтарын хынап, чурукка тырттыр-

истиң Кара-Хөл сумузу тайга чыдар болгаш, соол, доңаттап н. Ынчангаш чон бо хүннерде дүн ажаап, савалап эгелзэн. турарга, сөөлгү үеде чон черниң нчыып, болбаазырадып турары-айгамчык. Кара-Хөлге картошка нер дижир чораан болгай бис, яногаа аймаан шуптузун тарып ын бо көрүлдө бадыйткаан.

истиң сумунун үлегерлиг чурт-зы, огородчу, садчы Зинаида схаевнаның огородунда ранет-ра-кат, инек-караа, көшке кады, к вишняларның өзүп турарын и, кайгап ханмаан бис. Ооң та-ногаа аймаан база чечектерин ы берге. Картофельди бир чыл-шоодай чедир ажаап алыр. Ооң га мөөгү, кат-чимис, аш-чемге кулча, мангырзын дээш чүнү дээрли.

ытура бажыңыга эрткен ол е-делгелге 20 хире херээжен ришкен. Оларның аразында хоочуннары, аныктары, орул-вззш өг-бүлелерниң херээжен, мал-маган тудуп турар арат, херээжен чон база албан чер-ришкен.

а-Хөлдүн участок эмнелгези Байзанаа» уруглар садының кол-тери эр хей болганнар. Аарыг ки-биле чаш уругларга витаминниг, экологтуг продукцияны кылып, шыгжап алганын көргүскеннер. елге коллективи чылдың-на ельди 2-3 тонна чедир ажаап р. Бо чылгы дүжүдүнүн хөлчок ртошкаларын база морковь, согуна, укроп, янзы-бүрү че-болгаш эм ойттарны хөйү-биле нер. Чемге ажыглаар, морс киш-кулаа, бустаныр үвзэнчи ник), бөрү-оёду, ыт-кады дээш эм ойт чок дээр.

лар садының коллективи база ын чечектерни, кургаткан амдан холуксаалар, мөөгүлөр, янзы-ттардан кылган вареньеелерни . Улуг кижизидикчи башкы Дазын-ооловнаның сараспан-ган джемнери дыка чаагай. анның дазылын, бүрүзүн аш-ыт тыртар машинага тырт-ийиндырарын тайылбырлап н.

унун хоочуну Байлак Иргит-иң огородунун байлгаа — ының, морковунун, согуна-картошказының улуг чаагайы-ывыс. Ол картошка кырынга р чечзэн сонуургатты. Келир дир картошка үрелбес кылдыр

канчаар шыгжаарын тайылбырлап, көргүзүп берген.

Почта салбырының хоочуну Вера Шыраповна ак чемден кылган ааржы, курут, чөкпзэн база эм ойттарын дел-гзэн. Сумунун хүндүлүг дыштанылгада херээжен чонунун аразында езулуг «алдын холдуг» иелер бар дээрзин үнелеп көрдүвүс.

Уруглар садының хоочуну, повар Роза Дамдынчаповна 27 янзы-бүрү дузаан, кадырган, хайындырган но-гаа-чимизин, эм ойттарын делгелге эккелген. Мөөгүден кылган икра, янзы-бүрү амдан киирер холуксаалар-биле кылган лечолар, хан базышкынынга, карак аарынга ижер каттар, ижин кур-тун чок кылыр пажма деп ойт, ижин аарынга ажыглаар ажыг ойт, кургаткан мөөгү, кулча дээш чок-ла чүве чок, езулуг-ла бойдустан төлү деп үнелеп болур.

Зинаида Болаттың эккелген үжезин санаары берге. Кара-Хөлдүн кадыргы-зын дузап, ыштап, кадырып билер, бурунгу өгбелерниң мангырзынны кур-гаткаш, соктааш, быдаа чеми кылдыр ажыглап чораанын тайылбырлап турду. Ооң дузаан мөөгүлери каш янзы, кат аймаа база хей болду.

Сумуда инек малдыг Василиса Шурзун-ооловна, Мария Чамбаевна, Зинаида Кара-ооловнаның ак чемден кылган үжези кайгамчык хей болду. Саржаг, курут, кургаг ааржы, быштак, янзы-бүрү холуксаалыг кадыктар, үүргене, бес, каттар холаан кадыктар, кургаткан итпек, эжегей... дээш шупту ында. Күжүр малывыстың беримчезин доозазын дергилепкеш келгеннер.

Хоочуннардан аңгыда аныак өг-бүлелер элери кыстарның кириш-кенин мактавас аргажок. Эге класс башкызы Анюта Александровна кус-пак чыгыгы чечектери биле дузаан огурец, помидор, мөөгүлөр... дээш кат-чимистен кылган варьенелерни, маринаттарны хөйү-биле эккелген. Культура бажыңының ажилчыны Сюзана Степановнаның белеткеп эккелгени шаанда өгбелерниң ажы-лап чорааны аргазы-биле аң эдин хемелзэш, соктап каанын чон сонуур-гаан. Хемелзэш этти черге чораанда, аржаан үезинде, сиген кезилдезиниң үезинде ажыглаарга, дыка эпиг. Этти кургадып хемелзэш, соктап алырга, ооң чыды безин бир чаагай амданыг болур.

Культура бажыңыга аалдап кел-ген холу чемзиг иелерни культура ажилдакчылары күстүн бай дүжүдү — ногаа аймаандан кылган салаттар, аш-чемни, тайганың тооруу, кадыр-ган куруттар-биле хүндүлзэн. Киж и бүрүзүнүн чеминиң амданын хынап, айтыржып шаг болган. Кышка белеткеп ажылы ам-даа уламчылаар. Чамдык чонувус ам-даа сиген-ширбиилде, каттап, тооруктаар дээш арга-эзимде. Ынчангаш бистиң сумунун чонунун кышка белеткенип турарын чогумчалыг деп үнелелди берип болур.

Төрзөн чериниң кежини шын ажы-лап билер, эм-таң өртзэ улугда эм ойттарны чыып, ажы-төлдү ажыл-ишке өөредип, витаминниг, арыг чемнерни ажыглап билиринге чаңкытырып турар ада-иелер бистиң сумуда хөй дээрзин бо делгелге көргүстү.

Бо хемчегге сумувус даргазы Сай-лык Сергеевна, социал ажилдакчы Шеңне Хемчик-ооловна киржип, херээжен чонга байырын чедиреп, олар-ны хей-аът киригеннер.

Тайга черде чурттап-даа турар болза, бойдустан доңат соогундан, улуг харындан-даа чалданмас, мал-маганы өстүргөн, ногаа-чимизин та-раан, чериниң байлаан чыып, ону акша төгерикке орнап, амыдырап чоруур ажылгыр-кежзэ, тывынгыр, чоргаар херээжен чонувуска чоргаарланып чоруур бис.

Роза ДОНГАК,
уран чүүл удуртукчузу.

Бай-Тайга кожуун, Кара-Хөл сумузу.

Сөстөн бериңер

ТӨӨГҮЛҮГ ЧУРТУВУСКА ЙӨРЭЭЛ

Шивилиг аржааны.

Бистер, хоочуннар, Тывавыстың каас-чараш бойдузунга чоргаарла-нып, чуртувус бурунгаар хөгжүп, ырлап-самнап, найырлажып чоруур аныктарны көргөш, аксывыс кежи, ак чолувус деп билип чоруур бис. Чөнүп-кырып, амыдыралдың ужунда келзе-даа, төртүтүнгөн, өскөн байлак чуртун, өдзэн сактып, ажы-төлдү эр-геледип-чассыдып, чаптаан ышкаш тейлээр чаңчылдыг бис.

Бо чылын ТАР күрүнөвис 96 чыл оюн дем-делеп турда, 86 харлыг хоочуннар барын талада Даа кожууннун Бай-Тайга, Барыин-Хемчик кожууннарының тураскаалдыг чер-лерин база катап эргип, сонуургаар турисчи хөөн-биле кезек кырганнар аъттаныптывыс.

Аян-чорувусту Бай-ла Хемчиктиң бажын-да Шивилиг аржаанындан эгледивис. Эрте шагдан бээр кадыкшылга ажыктыг эм-таң шынарын ажыглаар сорулга-биле Европа-дан келген чон радон бүдүмелдин шынарын эскерип, маңаа кззп аржааннап турганы эге базым, үнелзэшкин болуп арткан.

Амгы үеде аржаан дөзү кайы хире өскерилгенин чедип көргөш, кырган хөөнүвүс-биле өөрүп тейледивис. Шынап-ла, харын, чер адаандан сыстып үнүп чыдар аржаанны чаңгыс шоргага оочурлап турбайн, чаартканы улуг чедишкин-дир. Ында 7 кабиналыг 3 шоргалыг өрзэлди кылган. Ынчангаш кадык-шылын быжыктырып келген хөй чон оочур чокка аржаанга каксып, кирип алыр аргалыг.

Дыштанып алыкчылар боттары майгын-нарлыг, аңаа немей тус черниң сайгарлыкчы-зы кожуун, суму чагыргаларының деткимчези-биле 10 хире казанак бажыңнарны туткан. Бильярд, стол теннис ойнаар, концерт көргүзөр шөлдер база бар. Ооң чоогунда уруг-ларга дыштанылга лагери ажылдап турар. Бо үениң хүн херелдери-биле чырык бээр

батареяларны ажыглап, дүне ооң девискзэ-ри чырык-биле хандырткан. Кырганнар эргиде байдал-биле чаа үени деңнеп, бу-рунгаар хөгжзэн-дир деп йөрзэл, чалбарып каар-дыр бис.

Бир-тзз бо хире сайзыраңгай үеде кел-ген болганывыста, турисчи сезон үезинде, ыңай-бээр аргыжылга — оруктар эң-не кол судал ол-ла болгай. Шивилигже орукту эки кылганын көрдүвүс. Бай-Тайганың оваа да-гылгасынче орукту кылырынга сайгарлыкчы Елена Оскуровна Бышактың деткимчени көргүскени улуг дөмөк болганын тээлижилер чугаалап турар.

Хемчик бажында Бай-Тал көвүрүүн көргөш, кзэргей бердивис. Ол көвүрүг эрги үени-биле туттунган. Ондактыг үер-чайык келзе, айыылдыг-ла. Кара-Хөлче аргыжарда, Алашта 2 көвүрүгнү демир-бетон-биле эде кылып, септеп кааны эки-дир. Кызыл-Даг көвүрүүн база кылган.

Ынчангаш Бай-Тал көвүрүүн үрели бээрин манап орбайн, ооң амгы туружун быжыглап, чанынга чаа модуль-көвүрүгден чогаадып кылза кандыгыл?

Мешкен-Хөлде сайгарлыкчыларның ажылгыр-кежзэин үлегер-чижек кылгаш, Сүт-Хөл база Ак бажында Көк-Хөлдү өттүнүп балыктан өстүрзө? Кырганнар бо чайын турисчи сезонда чүгле Бай-Тайганы бичи эргип, ында чедер-четпес чүүлдерни илере-дип, арга-сүмевисти киридвис.

Бистиң бир кол планывыс — Барыин-Хем-чик кожууннун төөгүлүг черлерин, улаштыр Абаза оруу-биле ашкаш, Абакан, Саяногорск, ГЭС-ти көөрү. Ол биске улуг өөредиглиг экс-педиция-туризм болур ийик.

Бады ООРЖАК, Чечекмаа СААЯ,
Тамара САРЫГЛАП, Допума САЛЧАК,
Танов СЕРЕН, Танаа СОНАМ.
Кызыл хоорай.

Чеди чүзүн малымайны

ӨШКҮ КУДУМЧУ
ДАЙЗЫНЫ БЕ?

Өшкү малым өзүгөн малым,
Өдек сыңмас өзер малым.
Ийи, үштү ийистептер
Инчеекке сыңмайн-даа баар.

Шээр мал өшкү база бир онзагай, чараш, адак-бышкаа чиик, кашлагай мал. Ол те-чуңма төрелдиг болгаш ыңдыг чүве ыйнаан, туруг-бедик хаялар, кажаа кыры үнүп кырлаар дескүүлүктүн бирзззи болдур эвеспе. Чаш анайлары бичи доруга бергенде, чазын кырлава-ла чүвези чок. Өдекке дешкилежип турда, чаражын канчаар ону!

Өшкүнүн ханы эм, улаануттаан бичи ажы-төлге кайгамчык дузалаар. Өшкү кежи чагы кыжын кандыг-даа күштүг соок эрттир-бес. Кежи-биле чолдак хөрөктзэш даарааш, даштындан додарлааш, кедеге, чиик, чы-лыын канчаар ону! Эди зытсиг, мүнү мүнчүг, аартап орда, амданнын!

Бир кезекте, 1960 чылдар ортаа үезинде-ле боор, Хрущев дарга өшкүнү «кудумчу дайзыны» дей берген. Чоннун азыраан малы кудумчуга дайзын болуп чүнү канчаптар боор-ул аан, кудумчуда олуртуп каан тарымал ыяштын адаккы будунун бүрүзүн, чирбейин үзе соп чипти ыйнаан. Ынчангаш «Кудумчу дайзыны» деп атка кирген адыгуузон мал ышкыжыл. Ооң соонда өшкүгө үндүрүг база

онаар турган.

Эйлиг-Хемге, Сүт-Хөлге болгаш өске-даа черлерге ангор болгаш Алтайның кара чөөккүр, дүккүр өшкүлерин өстүрүп турду. Ол республиканың, кожууннарның саң-хөө бюджетинге орулгалыг болур ужурулуг.

Өшкү өзүгөн мал, колдуу ийистээр, ха-рын-даа үштү төрүптер боор чүве. Бир кезек «кудумчу дайзыны» диртип-даа турган болза, ам өшкүнү улам өстүрер, хөй өшкү өстүргөн кадарчыга өгнү шаңнал кылдыр тыпсыры күзөнчиг деп санаар мен.

Оолак ДАРЖАА,
күш-ажылдың хоочуну.
Чөөн-Хемчик кожуун, Чыраа-Бажы суур.

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 75 чыл оюн демдегеп эрттирип тура, өндүр улуг үндезилекчи чогаалчывыс Степан Агбаанович Сарыг-оолду сактыры албан апаар. Ооң бодунун арттырып каан сактыышкыннарынга үндезилеп алгаш, кайгамчык чогаалчывыстың эге базымнарын сактып көрээлинер.

Улуг-Түлүш Агбаан огу Сарыг-оолдун намдары, аныяк чылдарына чедир, улуг хажы-дышкын чокка «Аңгы-оолдун тоожуунче» кирген деп болур. Авазындан анай чажында чарылгаш, өскүзүндөн өлбейн, Ары, Өвүр аразына аалдар кезип, төрелдериниң чанынга түрөп өскени, салым-чолунун аайла-жылгазы-биле моол бижикти өөренип алганы, алыс черле угаангыр-сагынгыры, уран сөске салымны, амыдыралче быжыг тура-соруктуу, бодунун салым-чолун боду башкарып, чаа чүүлче чүткүлдүү-биле нам сургуулунче киргеш, оон Москваже орукту ажыдып алганы – өскүс оолдун, хуулгаазын тоолда ышкаш, эртем-билигилги, аныяк тажы болу бергени ол чогаалда бижиттинген болгай.

Сарыг-оол Чөөн чүктүн ажыл-чын чоннарының коммунисттик университети азы КУТВ-ка 1930-1934 чылдарда өөрөнгөш, ону дооскаш кээрге, дораан-на «Аревз шыны» солунунун редакторунга ажылдадып каан. Оон ТАР Профес эвилелиниң ТК-зының даргазы апаргаш, барык бүгү Тываны, талыгыр алдын уургайлары, Тожу, Мөңгүн-Тайга чедир, аъттыг-чарылыг эргий кеззэн. Ооң соонда тыва үжүк-бижитки негелердир, баштайгы өөредилге номнарын үндүрер улуг ажылга киришкен дээш-ле чоруп бээр кайгамчык солун, төөгүлүг намдар ону манап чыткан...

А Сарыг-оолдун чогаалче оруу канчаар ажыттынганы? Бичиизинден-не тыва улустун аас чогаалының дүп чок далайына эштип-шымнып, ооң арыг аржаанына каккып келген оол-чугаш, бир эвес Тывага хувискаал өөскүвээн болза, чаңгыс чер-чурттуу Түлүш Баазаңай

Тываның Чогаалчылар эвилелиниң 75 чыл оюнга

СТЕПАН САРЫГ-ООЛ – ТЫВА ДЫЛДЫҢ ТУЛГАН ШЕВЕРИ

– «Эндүңмейге» деп болур-дур бис.

1934 чылда «Шын», «Аревз шыны», «Хостуг арат» солуннар редакцияларының чанынга чогаал бөлгүмү тургустунган, ооң кол өөренир темазы: «Чогаал деп чүл?» Башкызы А. Пальмбахтан 1935 чылдың март 4-те ол бөлгүмге онаалга алгаш, бижээн шүлүү «Эрге-шөлээ» эң баштай парлаттынган. Ам ол шүлүк-биле С. Сарыг-оолдун үш томнуг чогаалдар чыындызының поэзия кезээ болур 2-ги тому эгелеп турар. 1935 чылда № 9 «Шын» солунга «Мээң төрөөн чуртум» деп чугаазы үнген база 1935 чылдың январь 30-де «Төрөөн чуртка ынакшыл» деп чугаазы үнген. 1937 чылда А.С. Пушкинден очулгалар кылырынга идепкейлиг киришкен.

1940 чылдың июль 19-та АРН ТК-ның, ТАР Сайыттар Чөвүлелиниң, АРЭ ТК-ның каттышкан хуралына чогаалчылар бөлүүн тургузар дугайында докталды хүлээп алган. Ол хурал ук бөлүктү шуут-ла тургускан болгаш ооң киржикчилерин безин бадылап берген: Пюрбю, Сарыг-оол, Хөвөөмей, Эренчин, Саган-оол, Самба-Людун, Сундуй, Борбак-оол, Доржу, Кара-кыс, Диизеңмаа, Мунзук, Сарыг-оол (бөлүктүн даргазы). Ынчал кээрге 1942 чылда эвилел тургустунар

бетинде ооң баштайгы хевири база турган боорда, ооң ажылын Сарыг-оол удуртуп турган-дыр.

Сарыг-оолдун сактыышкынындан: «Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүн эртем-шинчилел институтунга ажылдап кирип алган мен: литература болгаш фольклор секторунун эргелекчизи, эртем ажылдакчызы апардым. Аңаа чүгле чечен чогаал, улустун бурунгу, амгы аас чогаалы дээш ону сүрүп олурбас болгай. Институттун ниити арны, уг-шии-биле, хөөрем чок: төөгүчү, фольклорист, лингвист, этнограф болу бээр. Өөредилге номнарын чогаадыр, словарь чыып түүлөп, эмгелеп кылыр, тыва орфографияны чогаадыр, оларын парлап үндүрер. Автор, редактор, корректор, консультант апаар.

А чогаал бижирин, очулга кылыры – албан шагындан дашкаар болгай.

1942 чылда: мээң блокнотумга демдеглээним езугаар Тывада чогаал бижип турарларның саны 70 ажыг кижиге турган. Оларның аттарын адап, санын чугаалап, эки идепкейлиг бижирин кыйгырып санал берип-даа турдум...».

Бо бүгүндө алгаш көөрге, С. Сарыг-оол бистиң чечен чогаалчывыстың, журналистикавыстың, профэвилел шимчээшкининиң, дыл, чогаал эртеминиң, ном үндүрүлгезиниң баштайгыларының, үндезилекчилериниң бирээзи, ТАР үезинде тыва культураны, өөредилге-чырыдышкынны тургусканнарның бирээзи-дир. Черле ынчаш ТАР-га культура революциясы болуп турган үеде – 1930-1940 чылдарда тыва чогаалчылар ооң мурунку одуруунга чоруп, чаа республиканың культурулуг, чырыдышкынныг, эртемниг дээш, хөй янзы угланышкынныг сайзыралына кончуг улуг үлүг-хуузу киригеннер.

С.А. Сарыг-оолдун тыва чогаалга кириген салыышкынының

дугайында хөй-ле шинчилел кылдынган, эртем ажыл-статьялар, сактыышкынна життинген, ооң чогаал ажыл-диссертациялар камгалап-ган. Ынчалза-даа ам-даа пес деп бодаар мен. Мың чедир ооң чогаалчызы а чорудулгазының дугайы монография-даа чок, ооң ооң намдарын, чогаал-лын көргүскен улуг хемчээ ажыл-даа чок. С.Сарыг-оол тыг республика чергелиг чогаалчыга тураскаадып, бикүмчү безин адап албаан Степан Агбаановичиниң литтурлуг тыва дылды тургузуп, зырадырынга кириген канча даа аажок улуг салыышкы үнелеп, Сарыг-оолдун дыл-словарын тургузары эргежигула деп бодаар мен. Ажык-чугаалаар болза, Сарыг-оол уран-чечен дылы дег дыл кататтаттынмас. Бижимел-дилчилге үезинде көстүп кел аас чогаалдың, чоннун чечен бодунга сиңирип алгаш, чогаалдың чечен дылы кыл хуулдурупкан шевер өгбөвү дылы, ылаңгыя «Аңгы-оол тоожуунун» дылы, амгы т чогаалчыларга чедери бедик үлөгер болуп турар. Бо хуумда ооң чогаалдарын ном орташ, утказын билбесим, даап билирим сөстөргө таажы бээримни миннир апаар. А кайы хире сүүзүннүг, ар-дириг, езулуг хуулгаазын т дыл ооң чогаалдарында ба-бодар кээрге, ындыг үндезиле чогаалчывысты биске бер-Дээр-Денгерге өөрүп четтир-аргавыс чок!

А бодумну бодап көөрүм ооң бичии төрөөн чери Дус-дөрүттүнген бир салгакчызы, кывыскан улуг одаандан бир-танчы дег мен.

2018 чылда С.А. Сарыг-оол 110 харлаан оюн демдеп эрттирер болгай бис. Ынчал ооң адын мөңгөжидер тала-биле элээн хемчеглерден тап-бодар алгаш, албан боттанды-болза эки деп саналдым мен. О Чазак деңгелинге чугаалап-көрзе, таарымчалыг боор.

Николай КУУЛ
Тываның улус-чогаалчы

ИХЯ-ның сагындырыгы

МЕГЕ МЕДЭЭ ДАМЧЫТКАШ...

Сөөлгү үеде чон аразында мобиль-диг телефоннар, акша хавы болгаш өске-даа эдилелдерин оорлаткан дугайында хомудалдар полицияның дежур-ный кезээне бир хүнде эвээш дизе-ле, алды-че ди билдиришкин кирип турар. Чамдык билдиришкыннерниң эзелери – хамаатылар боттарының кичээнге чогу-биле чидирип алганы телефонун азы акша-хавын ийикпе, оорга алыскан деп дыңнадып турар таварылгаларны полиция ажылдакчылары оперативтиг истелге үезинде тодарадып, илере-дип турар.

Ынчангаш эт-сөвин оорлаткан дугайында билдиришкин кирип турар хамаатыларга полиция ажылдакчылары РФ-тин Кеземче Хоойлузунун 306 дугаар чүүлүн езугаар баш бурунгаар сагышты-биле меге медээни бер-гени дээш кеземче херээнге таваржып болурун кичээндирип, сагындырып турза-даа, ол бүгүн хажыдып, эрге-хоойлу-биле «ойнаксаан» хамаатыларның кичээнгеинге дараазында сагындырыг чижекти дыңнаттывыс.

Эрткен чылдың декабрьда, дүнеки үеде Кы-зыл хоорайның полицияның дежурный кезээне 33 харлыг эр кижиден дуза дилээн билдириш-кин кирген. Ооң кириген билдиришкынде айытканы болза, найысалдың бир кыдыкы кудумчузунга билдинмес кижилер ону коргудуп

тургаш, ооң кедип чорааны идик-хевин болгаш «Нокиа» маркалыг сotalыг телефонун үптөп алгаш барган деп бижээн. Кириген билдириш-кинге хамаарыштыр ТР-ниң ИХЯ-ның Кызыл хоорайда эргелелиниң кеземче херээни истеп тывар килдизиниң оперативтиг төлээлериниң дүргөн истеп, дилеп тыпканының түннелинде ук хамаатыны кым-даа үптөвээни, когаралга чедирбээни илерээн. Ооң бадыткалы кылдыр, чурттап турар черинден «үптөттирген» идик-хевин, сotalыг телефонун тыпкан.

Мынчалдыр полиция ажылдакчыларын мегелеп, хоозун черге дүвүрөткени дээш, бо хамаатыга хамаарыштыр РФ-тин КХ-ның 306 дугаар чүүлүнүн 1-ги кезээ-биле кеземче хер-рээни оттурган. Бо чүүл езугаар каразыттырган кижиге 120 муң рубль чедир торгоалды она-рындан аңгыда, ийи чылга чедир хосталгазын казып шиидип болур дээрзин доктааткан.

Эрткен чылын республиканың деви-скээринге үстүндө айытканывыс кем-херек үүлгедиинге 7 хамааты онаашканын сагынды-рып каалыңар.

Хоойлу-дүрүм ажылдакчылары чоннун амыр-дыжы, оларның айыыл чок чоруу дээш дүн-хүн дивейн ажылдап турар дээрзин кажан-да-даа утпаалыңар. Кажан шын айыыл-халап-ка таварышкаш, оларның дузазын үе-шаанда херелгээн кижилерге үстүндө демдеглээнвис хоойлу-дүрүм хажыдыкчыларының бурузу-биле дуза кадып шыдавайн барып болурунун айыылы бар дээрзин утпазы чугула.

Белекмаа ХЕРТЕК,
ИХЯ-ның парлалга албанының
специализи.

Хууда санал

СҮБЕДЕЙНИҢ ТУРАСКААЛЫ

13-кү чүс чылда Чиңгис-Хаанның шерииниң муң-мун дайынчыларының баштыңчызы чораан урянхай уктуг Сүбедей маадырны бүгү делегей билир. Барыын чүк чурттарын эжелеп алыр дайыннарга ол тергигидээн чанчын болуп алдаржаан. Оон аңгыда Сүбедей ноянның дайынчы мерген аргалары делегейниң шериг төөгүзүнүн алдын фон-дузунче кирген.

Бо улуг полководчунун адын сөөлгү үеде бистиң Тывада арага шилинде бижип турар апарган. Мону канчаар билип алырыл! Азы Тывага эрткен чүс чылдың 60 чылдарында тыттып келген калбак арагалааш-кыны деткип, ону улам сорук ки-рип турарывыс ол бе? Улуг шериг баштыңчызы Сүбедейниң арагалааш-кына кандыг-даа хамаарылгазы чок! Чүге дээрге делегейни эжелеп чораан Чиңгис-Хаанның сая-түмөн аг-шерии демир дөг быжыг сагылга-чурумнуг турган. Амгы шаңның чамдык дөгей кижилери ону билип алза эки боор. Ам маңа бодумнун амы-хууда

саналымны «Шын» солун дамчыт-кирип көрейн. Тываның найысал-лы Кызыл хоорайга улуг полковод-Сүбедейниң аъттыг тураскаалы тургузар үези келген деп бодаар ме-Тураскаал тургузарда, база-ла чон-акша-тегерик чыыр апаар бис. А мо-күрүне Чиңгис-Хаанның тураскаалы-шагда-ла тургузуп алган болгай. Тураскаалды Кызылда телецен-деп адаарывыс девиискээрге тургу-болза, таарымчалыг. Бо бедик, деле-чер тураскаалды улам өндүр-чаа-болдулар. Маңаа бир кичээндире-чүве – тураскаалга хамаарышты-кандыг-даа политика турбас ужуру-Сүбедей дээрге делегейниң төөгү-дүр. Бир эвес бо улуг полководчу-тураскаал тургузуп алыр болзуву-са, бистиң чаңгыс чер-чурттуу-Россияның камгалап сайыды, ар-генералы С.К. Шойгунуң ат-алдар-делегейге оон-даа бедирин база Т-вага шериг-патриотчу кижизидиле-улам күштөлир, шериг назылыг аны-оолдарның хей-аады көдүрлүр.

Бөгүн Россия кымның-биле-дайылдажырын күзөвейн турар. Ы-чалза-даа дарызын ол кезээде кур-тудуп келген. Ындыг чуртту дай-хүндүлээр. А Сүбедей ноянның Т-раскаалы төөгүлүг чоргаарал-оттурар.

Даш-оол КАРА-САЛ (Хомуш)
Кызыл хоорай

Таңды кожуун. Балгазын сумузу.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Россия Федерациязының
Истелге комитетинин
Тыва Республикада истелге
эргелелин удуртукчузу
Кызыл хоорайга хамаатылар-
ны хүлээп алыр дугайында

Россия Федерациязының Истелге
комитетинин Тыва Республикада ис-
телге эргелелин удуртукчузу Потапов
Андрей Евгеньевич Кызыл хоорайың
Горная кудумчунун, 28 дугаарлыг
бажыңыга 2017 чылдың сентябрь 22-
нин хүнүнде 11 шактан 13 шакка чедир
хамаатыларны хүлээп алыр.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Тоджинского района поступило заяв-
ление от гражданки Российской Федерации **Чоргаадай**
Зоя Тулушовны о предоставлении земельного участка из
земель населенных пунктов на праве аренды, для индиви-
дуального жилищного строительства, с общей площадью
1200,0 кв. м., с кадастровым номером 17:11:0601007:371,
расположенного по адресу: Российская Федерация,
Республика Тыва, Тоджинский район, с. Адыр-Кежиг, улица
Анчы, дом 1 «а». В рамках действующего законодатель-
ства в течение 30 дней со дня опубликования данной
информации администрация Тоджинского района при-
нимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. главного специалиста по земельным и
имущественным отношениям Кара-оол Л.А.

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар,
уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо
бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өрттээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница
Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.
Дүштекү үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чии-
гелде кылдыр 8
катап бассейнге
халас эштир.

Тренер-баш-
кы: Баткар Баа-
сан Андреевич
— Тыва
Республиканың
Начын мөгези,
сумога спорт
мастери, оолдар
аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар
аразында Делегей чергелиг чемпион, аныктар
аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.
Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Олышкаш бичии оолдар, уругларны бассейн-
ге эштип өөредир бөлүкчө база хүлээп ап турар.
Бир айда өрттээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа четпээн назылыг 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник,
четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн
санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-
оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/глист, пе-
диатр).

2. Сугга эштир

хеп, бөрт, карак шили,

чунар-бажыңга ажыг-

лаар херекселдер.

Харылзажыр

телефону: 2-16-16.

Байыр чедиришикиннери

Бистиң эңерелдигынак ава-
выс **Зоя Санчаповна САЛЧАК**
хөй ажы-төлдүң, уйнутарның
иези. Бай-Тайга кожууннун
күш-ажылдың хоочуну. Маа-
дыр ие. Ам бо хүннерде 64
харлаан. Төрүттүнген хүнүңер-
биле, авай!

Чонуң, өөрүң аразыңга
хүндүткелдиг,
Човаг билбес ажыл-ишчи
эрестиг-даа,
«Алдын холдуг», ус-шевер
ававыска
Ажыл-ишке чедиришикинни,
өөрүшкүнү
Аас-кежик, каң дег
кадыкшылды
Сеткиливис ханызындан
чылыг сөстү
Сөңсэ бөгүн белек кылдыр
сөңнедивис.
Хөй санныг
ажы-төлүндөн.

Караңгыда дээрде чайнаан сылды
кара чаңгыс Куулар уктугу

Каттыраңнаан карактарың чайнаан от дег,
Канчап, ыңдыг көвей кады төрзэннериң аразындан
Куу чазын үнүп келген шончалай дег,
Куулар огул, сеткилиц бай, бөдүүн болган кижиге

Көвей улус аразыңга черле ыңдыг
Хөйү дээштиң аарып чоруур кижиге турар.

Куулар, Тумат уктуг болган ажы-төлүң
Каас, чараш Өвүрүвүс чоргааралы болуп чо

Кырым сынар, кырываан сен, ам-даа элек!
Кырыыр чайың кайда дээр сен, ажы-төл хөй.

Карактарың кырыыр чай чок, кыптыгып тур
Кады кырып чоруп ораар эргимизге ам-даа чыры!

Ужа-биле келин дилээр, уктуг-тыр бис,
Ужур ыңдыг болганы ол чадаваас боор.

Чуртун тудар эрес эрлер оолдарымыс —
Чогум шын-на Куулар, Тумат угун салбас эс

Ол-ла чорааш, хүлүмзүрзэн оуруңну
Олчаан черле салбазыңны бүзүрээр мен!

Алдан харлаан юбилейиң таварыштыр
Аас-кежик, кадыкшылды күзеп ор мен.

Хүндүткел-биле,
чаңгыс эр чуржузу Тимур

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Күрүнениң бюджет хандырылгасында ниити өөр-
чери «Республиканың школа-интернады «Тыва-
дет корпусу» ортумак школазының 2001 чылда до-
МОНГУШ Чингис Сергеевичиниң адынга тыв-
А7300171 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаа
ону күш чок деп санаар.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заяв-
от гр. Российской Федерации Санчап Кара-кыс Хаак-оол
о предоставлении в аренду земельного участка с кадастр
номером 17:14:0101027:323 из земель населенных пунк
площадью, 1200 кв. м., разрешенное использование для
вида индивидуального жилищного строительства, находящегося по ад-
Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский р-
с. Чаа-Холь, ул. Кара-Тальская, дом 27 «а».

В рамках действующего законодательства в течение 30
со дня опубликования данной информации администра-
Чаа-Хольского района принимает письменные возражени
данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имуществен-
отношениям администрации Чаа-Хольского кож
Кенден

Чагыдылга 2018 эгелээн

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылда чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбыр-
ларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып
алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг
чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:

Чартык чылда — 1001 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 500 рубль 82 көпеек.

1 айда — 166 рубль 94 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:

Чартык чылда — 1061 рубль 64 көпеек.

Кварталда — 530 рубль 82 көпеек.

1 айда — 176 рубль 94 көпеек.

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

хуу кижилерге:

Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.

1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:

Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.

1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде
чагыдып номчуңар!

солуннун сайтызы://shyn.ru / электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000 Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл

Харылзаа информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албанчы Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн.
Херечилепдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1)
Солунда парлаттыңган материалдарны
торларының бодалдары редакцияның туруктуу
дүүшпейн барып болур. Айыттыңган саннары б
өскө-даа фактылары дыннадылганы дээш а
боттары харылзаар.

Чагыдылга индекс хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр
Хем-ээли 3 парлаар ама
Номерни парлагаже дужааганы
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда 3-14-94 телефон дон

Неделяның тиражы: 11805 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3